

Original Article

A Comparative Study on Establishing the Human Rights Ombudsman with a Focus on the Necessity of Creating a "National Institution for Human Rights and Citizenship" in the Legal System of the Islamic Republic of Iran

Hadi Salehi¹, Seyed Hossein Sharifi², Donya Sanjabi Boroujeni³

ABSTRACT

In recent decades, the importance of National Human Rights Institutions as domestic mechanisms for implementing and promoting human rights has been increasingly emphasized internationally. These institutions, which include human rights commissions and ombudsmen, play a vital role in monitoring states' human rights obligations, particularly through mechanisms like the UN Human Rights Council and the Optional Protocol to the Convention against Torture. The Human Rights Ombudsman, as a key type of National Human Rights Institution, goes beyond the classic role of ombudsman in addressing administrative maladministration, specifically focusing on the protection and promotion of individuals' fundamental rights, and may possess broader powers to effect systemic change. In the Iranian legal system, despite the existence of institutions with oversight functions, there is a felt gap for an independent, specialized institution with the characteristics of a Human Rights Ombudsman to effectively guarantee the fundamental rights enshrined in the Constitution and other instruments. This article, using a descriptive-analytical method, examines the conceptual evolution and functions of the Human Rights Ombudsman internationally, takes a comparative look at the experiences of some countries, assesses the necessity of establishing a "National Institution for Human Rights and Citizenship" in Iran, and analyzes the challenges and ways forward. The main objective is to explain the crucial role such an institution can play in bridging the gap between legal human rights standards and their practical implementation in the country. This research employs a descriptive-analytical methodology. In the descriptive part, based on library resources and international documents, the concept of the Ombudsman and its evolution towards the Human Rights Ombudsman is explored. The main functions of this institution – including investigating human rights violations, monitoring public administration, promoting human rights, addressing systemic issues, and providing remedies – are detailed and compared with the functions of the classic ombudsman. Furthermore, the status of the Human Rights Ombudsman as a National Human Rights Institution and the international standards governing it, particularly the «Paris Principles» which include independence, broad mandate, adequate funding, and other aspects, are examined. In the analytical part, through a comparative study of

How to Cite: Salehi, Hadi, Sharifi, Seyed Hossein, Sanjabi Boroujeni, Donya, "A Comparative Study on Establishing the Human Rights Ombudsman with a Focus on the Necessity of Creating a "National Institution for Human Rights and Citizenship" in the Legal System of the Islamic Republic of Iran", Legal Research, Vol. 28, No. 110, 2025, pp:243-262.

DOI: <https://doi.org/10.48308/jlr.2025.238736.2848>

Received: 12/02/2025-Accepted: 19/04/2025

1. Assistant Professor, Faculty of Law & Political Science, Shiraz University, Shiraz, Iran

Corresponding Author Email: hadi.salehi@shirazu.ac.ir

2. PhD Candidate, Faculty of Law & Political Science, Shiraz University, Shiraz, Iran

3. L.L.M Student, Faculty of Law & Political Science, Shiraz University, Shiraz, Iran

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

the experiences of establishing and operating similar institutions in countries like Turkey, Russia, and the United Arab Emirates, factors influencing their effectiveness are identified. Subsequently, the status of existing oversight bodies in Iran such as the General Inspectorate Organization and the Article 90 Commission of Parliament and previous attempts to create a National Human Rights Institution including bills from 2004 and 2021 are evaluated, and the necessity of establishing an independent institution with Human Rights Ombudsman characteristics within the Iranian legal framework is analyzed. The research findings indicate that the Human Rights Ombudsman as a National Human Rights Institution, plays a distinct and vital role in legal systems. Unlike classic ombudsmen primarily focus on administrative maladministration, these institutions have an explicit mandate to protect and promote human rights and possess broader powers, including initiating investigations into systemic issues, proposing legislative reforms, conducting human rights education, and, in some cases, referring cases to higher authorities like constitutional courts. Compliance with the «Paris Principles», particularly institutional and financial independence, a broad mandate, and accessibility, is essential for the effectiveness of these institutions. The experiences of countries such as Turkey, Russia, and the UAE demonstrate that establishing such institutions is feasible and beneficial even in diverse political systems, contributing to the improvement of the human rights situation. In Iran, existing oversight bodies like the General Inspectorate Organization and the Parliament's Article 90 Commission cannot effectively perform the functions of a Human Rights Ombudsman due to limitations in their mandate lacking an explicit focus on human rights, insufficient independence, jurisdiction confined to specific parts of the government, and inadequate accessibility. The main gap is the absence of an independent, accessible, and specialized mechanism for handling complaints regarding violations of citizens' fundamental rights enshrined in Chapter 3 of the Constitution and other documents and proactively monitoring the implementation of these rights. The lack of effective «Constitutional Complaint» procedures exacerbates this need. Actions by governments in different periods, including case-specific interventions by the Vice Presidency for Constitutional Affairs and the submission of two unsuccessful bills in 2004 and 2021 to establish a "National Institution for Human Rights and Citizenship ", attest to the recognition of this necessity by parts of the state apparatus. The 2021 bill, in particular, envisioned duties and powers for the National Human Rights Institution consistent with international standards. This research concludes that establishing an independent "National Institution for Human Rights and Citizenship " in Iran, in the form of a Human Rights Ombudsman ,is necessary and crucial. Such an institution could significantly help fill the existing gaps in the system for guaranteeing basic rights, especially given the limitations of judicial review mechanisms, by proactively monitoring the implementation of fundamental rights, addressing individual and systemic complaints using soft powers such as recommendations, reports, and mediation, promoting a human rights culture, and proposing legislative reforms. Creating this institution would not only respond to domestic demands and increase public trust but also help improve Iran's international interactions and image. Although challenges such as political resistance, structural limitations, and cultural perceptions exist, designing a domestic, independent model that is compatible with the Constitution and international standards like the Paris Principles, can be an effective step towards realizing human dignity and good governance.

KeyWords: Ombudsman, Human Rights Ombudsman, Fundamental Rights, National Human Rights Institution.

مقاله علمی-پژوهشی

مطالعه تطبیقی تأسیس آموذمان حقوق بشر با نگاهی به ضرورت ایجاد «نهاد ملی حقوق بشر و شهروندی» در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران

هادی صالحی^۱، سید حسین شریفی^۲، دنیا سنجابی بروجنی^۳

چکیده

این مقاله با نگاهی به ضرورت ایجاد «نهاد ملی حقوق بشر و شهروندی» در نظام حقوقی ایران، به بررسی کارکردها و فرایند تأسیس آموذمان حقوق بشری به عنوان الگویی کلیدی برای تحقق اهداف این نهاد می‌پردازد. با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی، مقاله نشان می‌دهد که آموذمان‌های حقوق بشری با تمرکز بر حمایت از حقوق بنیادین، نظارت بر نهادهای دولتی و خصوصی و ایجاد تغییرات سیستمی، نقشی حیاتی در تضمین حقوق بشر ایفا می‌کنند. تجربه کشورهای مانند ترکیه، روسیه و امارات متحده عربی مؤید اهمیت استقلال نهادی، اختیارات گسترده و تطابق با اصول پاریس در موفقیت این نهادهاست. در ایران، نهادهای موجود نظیر سازمان بازرسی کل کشور یا کمیسیون اصل ۹۰، به دلیل محدودیت‌های صلاحیتی، نبود استقلال و دسترسی‌پذیری ضعیف، فاقد کارآمدی لازم برای ایفای نقش آموذمان حقوق بشری هستند. این مقاله با تأکید بر خلأ قانونی و ناکارآمدی سازوکارهای فعلی، ایجاد نهادی مستقل مبتنی بر استانداردهای بین‌المللی را ضروری می‌داند. این نهاد باید با اختیارات نظارتی گسترده، امکان رسیدگی به شکایات فردی و سیستمی، آموزش حقوق بشر و تعامل با نهادهای بین‌المللی، به بهبود حکمرانی و پاسخگویی دولت بینجامد. چالش‌های پیش‌رو شامل مقاومت سیاسی، محدودیت‌های ساختاری و تلقی حقوق بشر به عنوان مفهومی «غربی» است؛ با این حال، طراحی مدلی بومی متناسب با اصول اسلامی و قانون اساسی می‌تواند راهگشا باشد.

کلید واژگان: آموذمان، آموذمان حقوق بشر، حقوق بنیادین، نهاد ملی حقوق بشر.

استناد به این مقاله: هادی، شریفی، سید حسین، سنجابی بروجنی، دنیا، «مطالعه تطبیقی تأسیس آموذمان حقوق بشر با نگاهی به ضرورت ایجاد «نهاد ملی حقوق بشر و شهروندی» در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، دوره ۲۸، شماره ۱۱۰، تیر ۱۴۰۴، صص: ۲۴۳-۲۶۲.

DOI: <https://doi.org/10.48308/jlr.2025.238736.2848>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۲۴ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۳۰

۱. استادیار، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

/ایمیل نویسنده مسئول: hadi.salehi@shirazu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

در سال‌های اخیر، نقش نهادهای ملی حقوق بشر در فرایندهای داخلی مرتبط با اجرا و اعمال حقوق بشر به‌طور فزاینده‌ای مورد توجه و تأکید حقوق بین‌الملل قرار گرفته است. این موضوع با در نظر داشتن نقشی که به این نهادها در شورای حقوق بشر سازمان ملل^۱ و بررسی ادواری جهان‌شمول^۲ معطوف به آن و همچنین در توصیه‌های برخی از نهادهای فرعی سازمان ملل متحد^۳ واگذار شده است، کاملاً مشهود است. چنین نهادهای ملی به‌واسطه «پروتکل اختیاری کنوانسیون سازمان ملل متحد علیه شکنجه و سایر رفتارها یا مجازات‌های ظالمانه، غیرانسانی یا تحقیرآمیز»^۴ جایگاهی پراهمیت یافته‌اند. پروتکل مذکور در واقع نقطه عطفی در شیوه‌های نظارت بر ایفای تعهدات کشورهای ناظر به معاهدات بین‌المللی حقوق بشر ایجاد کرده است؛ زیرا در چارچوب تعیین‌شده در این پروتکل، به‌جای بهره‌گیری از روش‌های کلاسیک نظارت همچون اخذ گزارش‌های دوره‌ای از دولت‌های متعاقد، براساس ماده ۴ آن، دولت‌ها نسبت به پذیرش حق بازدید «کمیته فرعی پیشگیری از شکنجه» از هر مکان مورد ظن و همچنین ایجاد یک «سازوکار ملی پیشگیری»^۵ که دارای صلاحیت‌ها و وظایف کمیته فرعی در سطح داخلی است، متعهد می‌گردند. نهادهای متوالی «سازوکارهای پیشگیری ملی» صلاحیت نظارت و بازرسی نسبت به مؤسسات بخش خصوصی را نیز دارا هستند؛ این امر نیز از ابتکارات پروتکل یادشده به‌شمار می‌آید و بدین ترتیب دامنه نظارت بر نقض و تضییع حقوق بشر را از حوزه عمومی به حوزه خصوصی گسترش بخشیده است. این ابتکار به‌طور ویژه برای مهیا کردن سازوکاری برای اجرای «اصول راهنمای ملل متحد راجع به تجارت و حقوق بشر...»^۶ راه‌گشا خواهد بود.

اصطلاح نهادهای ملی حقوق بشر به‌طور کلی و براساس تعریف سازمان ملل متحد^۷ برای دو نوع نهاد نسبتاً متفاوت به کار می‌رود: کمیسیون‌های حقوق بشر و آمبودزمان‌ها. اگرچه نقش (کلاسیک) آمبودزمان به نقل از مؤسسه بین‌المللی آمبودزمان^۸ «حفاظت از مردم در برابر نقض حقوق، سوءاستفاده از قدرت، خطا، سهل‌انگاری، تصمیمات ناعادلانه و سوءمدیریت به‌منظور بهبود مدیریت عمومی و شفاف‌تر کردن اقدامات دولت و پاسخ‌گوتر کردن دولت و کارمندان آن در برابر مردم است»^۹، با این حال روند تحول کارکرد آمبودزمان بیانگر آن است که امروزه دغدغه‌های حقوق بشری محور فعالیت‌های حتی آمبودزمان‌های کلاسیک قرار گرفته است؛ هم به این دلیل که نقض حقوق بشر خود یکی از مصادیق

^۱. Human Rights Council

^۲. Universal Periodic Review

قطعهنامه ۲۵۱/۶۰ مجمع عمومی سازمان ملل متحد، ۳ آوریل ۲۰۰۶، مواد ۵ و ۱۱. قطعهنامه ۵/۱ شورای حقوق بشر، ۱۸ ژوئن ۲۰۰۷، پیوست، ماده ۱۵.

^۳. کمیته حقوق کودک: نقش نهادهای ملی مستقل حقوق بشر در حمایت و ارتقای حقوق کودک، CRC/GC/2002/2، ۱۵ نوامبر ۲۰۰۲. کمیته حقوق

^۴. Optional Protocol to the UN Convention Against Torture and other cruel, Inhuman or degrading treatment or punishment

این سند در تاریخ ۱۸ دسامبر ۲۰۰۲ به تصویب رسید و در ۲۲ ژوئن ۲۰۰۶ لازم‌الاجرا شد.

^۵. National Preventive Mechanisms

^۶. The UN Guiding Principles on Business and Human Rights and conflict-affected areas: state obligations and business responsibilities.

^۷. United Nations, National Human Rights Institutions. *A handbook on the establishment and strengthening of national institutions for the promotion and protection of human rights*, Professional Training Series No 4, 1995, para. 39.

^۸. International Ombudsman Institute

^۹. See in: <https://www.legis.iowa.gov/docs/publications/SD/10057.pdf/>

سوءمدیریت تلقی می‌شود و هم از آن روی که این حقوق به تمام جنبه‌های حیات فردی و جمعی انسان‌ها معطوف می‌شوند. اما آموذزمان‌های حقوق بشری اغلب به اختیارات ابتکاری^۱ مجهز می‌شوند تا به موجبات تغییر سیستمی را فراهم کنند. به همین دلیل مطابق اصول اعلامیه پاریس، آموذزمان کلاسیک در کنار آموذزمان‌های حقوق بشری و کمیسیون‌های داخلی حقوق بشر به عنوان نهادهای ملی حقوق بشر پذیرفته شده‌اند.^۲

حمایت از حقوق بشر افراد در ساحت ملی و داخلی، که تحت عناوینی همچون حقوق اساسی و حقوق شهروندی تعین یافته است، به عنوان یکی از مؤلفه‌های اساسی حکمرانی شایسته برشمرده می‌شود. در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، نهاد آموذزمان که تا حدی در قالب کمیسیون اصل ۹۰ مجلس شورای اسلامی یا سازمان بازرسی کل کشور نمود یافته است، فاقد مؤلفه‌های ضروری برای کارکردهای مورد انتظار از یک آموذزمان حقوق بشری است و این امر از تضمین حقوق بنیادین افراد خواهد کاست. دولت جمهوری اسلامی ایران تاکنون دو لایحه، تحت عنوان «حقوق شهروندی و نهاد ملی دفاع از حقوق شهروند» در سال ۱۳۸۳ و «لایحه ایجاد نهاد ملی حقوق بشر و شهروندی» در سال ۱۴۰۰ تهیه کرده است که هر دو نافرجام بوده‌اند. در نوشتار حاضر، با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی در پی مطالعه تأسیس و کارکردهای آموذزمان در زمینه حقوق بشر خواهیم بود و با مطالعه تطبیقی روند تحول این نهاد به ضرورت‌سنجی ایجاد آن در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران خواهیم پرداخت.

۱. سیر تحول و مبانی مفهومی آموذزمان حقوق بشر

وجود نهاد آموذزمان در جامعه مدرن ریشه در این حقیقت همیشگی دارد که شهروندان هرگز در تعامل با اداره و مقامات دولتی، احساس رضایت ندارند. به بیان دیگر، پیچیدگی‌های بوروکراتیک، عدم پاسخ‌گویی و نابرابری ذاتی میان شهروند و دولت، موجب آن است که هرگونه تعامل شهروند و اداره تجربه‌ای ناخوشایند تلقی شود. بنابراین بسیاری از فرهنگ‌های حقوقی مکانیسم‌ها و نهادهایی میانجی را برای نظارت پایشی^۳ بر اقدامات اداری ابداع و قوای سه‌گانه خود را با یک سازوکار حاکمیتی وادار به پاسخگویی کرده‌اند. این سازوکار از طریق تقویت شفافیت و پاسخ‌گو کردن ارکان حاکمیتی (و حتی برخی نهادهای خصوصی) به بهبود شاخص‌های حکمرانی خوب در یک کشور کمک می‌کند. این سازوکار در دوران مدرن «آموذزمان» نام گرفته است. مؤسسه بین‌المللی آموذزمان^۴ بیش از ۲۳۰ آموذزمان مستقل در ۱۳۰ کشور را فهرست کرده است.^۵

صاحب‌نظران انواع گوناگونی برای آموذزمان برگزیده‌اند؛ برخی همچون «هارلو و رالینگ»^۶ با رویکردی نتیجه‌گرا، آموذزمان را به انواع «آتش‌نشان»^۷ و «دیده‌بان آتش»^۸ طبقه‌بندی کرده‌اند. آموذزمان «آتش‌نشان» به صورت منفعل بر حل و فصل شکایات فردی تمرکز دارد؛ درحالی‌که آموذزمان دیده‌بان به شکل فعال در پی شناسایی و رسیدگی به مسائل

۱. Own-motion powers

۲. Carl, Sabine. *The History And Evolution Of The Ombudsman Model. Research Handbook On The Ombudsman*, Edward Elgar Publishing, 2018, P 18.

۳. برای مطالعه درخصوص انواع نظارت بنگرید به: هداوند، مهدی و جواد یحیی‌زاده، «تحلیل واژگانی گفتمان نظارت در نظام حقوقی ایران؛ با تأکید بر روش دیرینه‌شناسی فوکو»، فصلنامه حقوق اداری، دوره ۱۱، شماره ۳۶، ۱۴۰۲، صص ۲۲۹-۲۵۱.

۴. International Ombudsman Institute

۵. See in: <http://www.theioi.org/ioi-members>

۶. Carol Harlow & Richard Rawlings

۷. Fire-Fighting

۸. Fire-Watching

سیستمی در سیستم‌های اداری و جلوگیری از شکایات آتی با نظارت و رسیدگی به مشکلات اساسی است؛ اما آلودزمان آتش‌نشان به دنبال جبران خسارت پس از طرح شکایات و اطمینان از اصلاح بی‌عدالتی‌های فردی است.^۱ در رویکرد حقوقی نیز، آلودزمان‌ها به سه نوع آلودزمان «مدل کلاسیک (پارلمانی)، مدل اجرایی و مدل حقوق بشر» تقسیم‌بندی می‌شود.

۱.۱. آلودزمان حقوق بشری

برخی آلودزمان‌های حقوق بشری را در قالب آلودزمان ترکیبی^۲ دسته‌بندی کرده‌اند؛ چراکه در اغلب آلودزمان‌ها، نقش کلاسیک بازرسی نسبت به سازمان‌ها و ادارات دولتی در کنار صلاحیت‌های حفاظت از حقوق بشر توسط آنان ایفا می‌شود. اما باید گفت که می‌توان آلودزمان‌های حقوق بشر را به لحاظ کارکرد طیفی از نهادهایی در نظر گرفت که از یک سو بسیار به یک آلودزمان کلاسیک نزدیک‌اند و از دیگر سو، برخی آلودزمان‌ها را می‌توان یافت که بسیار به کمیسیون‌های حقوق بشری صرف نزدیک‌اند. آلودزمان «ضمنی» حقوق بشر، همچون آلودزمان نیوزلند، علاوه بر ایفای نقش خود به عنوان یک مدل کلاسیک، سابقه رسیدگی به موضوعاتی مانند شکایات زندانیان (مربوط به رفتار تحقیرآمیز) و رویه‌های اداری در مدارس (مربوط به حق آموزش) را داشته است. درحالی‌که مدل‌هایی چون آلودزمان فنلاند، مدل «صریح» و «توسعه‌یافته» آلودزمان حقوق بشر به شمار می‌آیند؛ از آن روی که از طریق قوانین یا اصول قانون اساسی، به صراحت مأموریت حقوق بشر به آلودزمان اعطا شده است.^۳

ایجاد آلودزمان‌های حقوق بشر به دهه ۱۹۷۰ میلادی و به تعبیر ساموئل هانتینگتون «موج سوم دموکراسی» در جنوب اروپا بازمی‌گردد که تأسیس این نهادها را برای نخستین بار در اسپانیا و پرتغال به دنبال داشت.^۴ نهاد «یادآور»^۵ پرتغال، که در سال ۱۹۷۵ میلادی و پس از تحولات «انقلاب میخک»^۶ در این کشور تأسیس شد، افزون بر ایفای نقش پایشی و نظارتی بر ادارات دولتی صلاحیت ترویج و محافظت از حقوق و آزادی‌های بنیادین شهروندان پرتغالی را نیز دارا بود. قانون اساسی اسپانیا نیز در دوران پسا فرانکو در سال ۱۹۷۸، ایجاد نهادی با عنوان «مردم‌پناه»^۷ با صلاحیت خاص «حمایت از حقوق بشر» را پیش‌بینی کرده بود.^۸ تحولات سیاسی و اقتصادی همچون گذار کشورهای حوزه آمریکای لاتین از حکومت‌های نظامی به حکومت‌های دموکراتیک، پایان جنگ سرد، فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و گذار کشورهای اروپای شرقی به سمت دموکراسی لیبرال،^۹ در کنار تأثیر توصیه‌های سازمان‌های بین‌المللی بر کشورهای در حال توسعه به منظور بهبود وضعیت حقوق بشر و اصلاح ساختارهای حکمرانی روند ایجاد آلودزمان‌های حقوق بشری را تسریع کرد.

^۱ Harlow, Carol and Richard Rawlings. *Law And Administration*, Cambridge University Press, 2006, PP 537-8.

^۲ Hybrid

^۳ Tai, Benny Y. T. "Models Of Ombudsman And Human Rights Protection", *International Journal Of Politics And Good Governance*, Volume 1, Issue 1.3, Quarter III, 2010, PP 5-9.

^۴ Reif, Linda, C. "The Transplantation And Adaptation: The Evolution Of The Human Rights Ombudsman", *Boston College Third World Law Journal*, Volume 31, Issue 2, 2011, P 272.

^۵ Provedor de Justira

^۶ Carnation Revolution

^۷ Defensor del Pueblo

^۸ Reif, Linda C, *The Ombudsman, Good Governance, And The International Human Rights System*, Martinus Nijhoff Publishers, 2004, P 393.

^۹ Finkel, Evgeny. *Defending Rights, Promoting Democracy: The Institution Of Ombudsman In Poland, Russia And Bulgaria*, European Forum at The Hebrew University, Helmut Kohl Institute For European Studies, 2006, P 7.

امروزه در سراسر کشورهای جهان، آلودزمان حقوق بشر با مأموریت مشابه و عناوین مختلف قابل مشاهده است؛ در آرژانتین: کمیسیون ملی تضمین حقوق بشر، در جمهوری آذربایجان: کمیسر حقوق بشر، در بوسنی و هرزگوین: نهاد بازرسی حقوق بشر، در کاستاریکا: مدافع ساکنان، در آلمان: کمیسر فدرال برای سیاست‌گذاری حقوق بشر، در هندوستان: کمیسیون ملی حقوق بشر و آلودزمان‌های وابسته در سطح ایالتی، در پاکستان: بازرسان فدرال و استانی، از جمله یک بازرس اختصاصی برای حقوق بشر و در آفریقای جنوبی: محافظ عمومی همه انواعی از آلودزمان‌های حقوق بشری شناخته شده‌اند.^۱

۱.۱.۱. کارکردهای آلودزمان حقوق بشر

به طور کلی می‌توان کارکردهایی حقوق بشری یک آلودزمان را به شرح ذیل فهرست کرد:

۱.۱.۱.۱. تحقیق و بازرسی موارد نقض حقوق بشر

آلودزمان حقوق بشر موظف است به شکایات مردم از موارد نقض اصول و موازین حقوق بشر (حقوق اساسی و شهروندی)، که غالباً توسط نهادهای حاکمیتی انجام می‌پذیرد، رسیدگی کند و فعل یا ترک فعلی را، که منجر به تضییع حقوق و آزادی‌های بنیادین شهروندان شده است، مورد تحقیق و بازرسی قرار دهد. به عنوان مثال، آلودزمان حقوق بشر در اوگاندا به موارد بازداشت و حبس خودسرانه و محرومیت از محاکمه عادلانه رسیدگی می‌کند.^۲ آلودزمان فنلاند نیز با پایش مداوم بازداشتگاه‌های پلیس و زندان‌ها، از حقوق زندانیان محافظت می‌کند. حمایت از حقوق مالکیت، بررسی شکایات نسبت به انواع رفتارهای تبعیض‌آمیز، حقوق افراد بستری در مراکز روان‌پزشکی نیز از دیگر مثال‌های کارکرد آلودزمان در زمینه تحقیق و بازرسی نسبت به موارد نقض حقوق بشر است.^۳

۱.۱.۱.۲. پایش منظم اداره‌های دولتی

کاملاً مشابه با کارکرد آلودزمان کلاسیک، آلودزمان حقوق بشر نیز قانونمندی اعمال و منصفانه بودن رویه‌های اداری را تحت مراقبت دارد تا از موارد سوءاستفاده از اختیارات، اعمال تبعیض و سایر سوءمدیریت‌هایی، که منجر به نقض حقوق بشر می‌گردد، پیشگیری کند. در این زمینه، عملکرد آلودزمان مختلط هنگ‌کنگ^۴ را می‌توان به عنوان نمونه ذکر کرد که در گزارش سالانه خود در سال ۲۰۱۷، با این عبارت نقش خود را چنین توصیف کرده است: «دیده‌بان^۵ جامعه برای محافظت از حقوق بشر^۶». بر این اساس، مواردی از پیگیری «تخصیص عادلانه آپارتمان‌های مسکن استیجاری عمومی»، «پایش ایمنی جاده‌ها به منظور رعایت حق حیات و تمامیت جسمانی رانندگان» (گزارش سالانه سال ۲۰۰۷ و «رسیدگی به شکایات نقض قانون دسترسی آزاد به اطلاعات» (گزارش سالانه سال ۲۰۱۱)، قابل

1. Hossain, Kamel, et Al. (eds.) *Human Rights Commissions And Ombudsman Offices: National Experiences Throughout The World*, BRILL, 2021. Pp. 113-116.

2. Carver, Richard And Paul Hunt. "National Human Rights Institutions In Africa", *Human Rights Commissions And Ombudsman Offices*, Brill Nijhoff, 2001, P 748.

3. Reif, Op. Cit., PP 143, 207, 303.

4. Hertogh, Marc and Richard Kirkham (eds.) *Research Handbook On The Ombudsman*, Edward Elgar Publishing, 2018, P 103.

5. Watchdog

6. See in: <https://www.ombudsman.hk>

مشاهده است.

۱.۱.۱.۳. ترویج حقوق بشر

یکی از وظایف کلیدی آمبودزمان حقوق بشر، ارتقای شاخص‌های رعایت حقوق بشر از طرق مختلف است. این موارد شامل آموزش حقوق بشر (ارتقای آگاهی عمومی)، پژوهش‌ها و پیمایش‌های شناسایی‌کننده چالش‌ها و خلأها و ابتکاراتی به منظور اصلاح قوانین است. همچنین ارائه توصیه به دولت‌ها درباره نحوه هماهنگ کردن قوانین داخلی با تعهدات بین المللی حقوق بشر نیز از دیگر کارکردهاست. آمبودزمان غنا، موسوم به «کمیسیون حقوق بشر و عدالت اداری»^۱ به برگزاری دوره‌های آموزشی منظم به منظور تعلیم حقوق بشر به مأموران اداری و خدمات عمومی، نیروی پلیس، دانش‌آموزان و زنان اقدام می‌کند.^۲

۱.۱.۱.۴. رسیدگی به مسائل سیستمی و ایجاد تغییرات سیستمی

برخلاف آمبودزمان کلاسیک، که اغلب بر موارد موردی و فردی تمرکز می‌کنند، آمبودزمان حقوق بشر غالباً به موضوعات سیستمی می‌پردازند که بر بسیاری از شهروندان تأثیر می‌گذارد. این روند شامل بررسی موضوعات فراتر از شکایات فردی به منظور شناسایی الگوهای نقض حقوق بشر و ناکارآمدی اداری در این زمینه است. بنابراین، آمبودزمان‌های حقوق بشر اغلب این صلاحیت و اختیار را دارند که به‌تنهایی فرایند تحقیقات را آغاز و به مسائل سیستماتیک نقض حقوق بشر رسیدگی کنند. این صلاحیت به آنها اجازه می‌دهد تا به علل اساسی و زمینه‌های بروز نقض حقوق بشر رسیدگی کنند و با ارائه راه‌حلی که تغییرات راهبردی به همراه خواهد داشت، در سیاست‌گذاری‌های بلندمدت تأثیرگذار خواهند بود. آمبودزمان اسپانیا، یعنی نهاد «مدافع مردم»^۳ با هدف حفاظت مؤثر از حقوق بشر، با شناسایی نقض در قوانین موجود، می‌تواند پیشنهادهایی را برای اصلاح قوانین را به پارلمان ارائه دهد^۴ و همچنین می‌تواند پیشنهاد کند که به‌منظور پر کردن خلأ قانونی، که منجر به نقض حقوق بشر می‌شوند، قانونی متناسب در پارلمان تهیه شود.^۵

۱.۱.۱.۵. ارائه راه‌حل‌ها

پس از بررسی شکایات یا شناسایی موارد نقض حقوق و آزادی‌های بنیادین، آمبودزمان حقوق بشر می‌تواند از طریق نظرات مشورتی و احکام غیرالزام‌آور همچون توصیه به اصلاح رویه‌ها، توصیه به جبران خسارات وارده یا تجدید فرایند اداری باشد. نقش آمبودزمان حقوق بشر غالباً میانجی‌گری است و به‌واسطه تسهیل گفت‌وگو میان شهروندان و نهادهای حاکمیت به حصول توافق میان شاکی و اداره می‌پردازد و در برخی موارد برای تغییر سیستمی و اصلاح قوانین، به ارائه پیشنهاد می‌پردازد. در کنار این راه‌حل‌ها، آمبودزمان حقوق بشر دارای صلاحیت ارجاع شکایات به نهادهای بالاتر و دستگاه قضایی و به‌ویژه دادگاه‌های قانون اساسی است.

¹. The Commission on Human Rights and Administrative Justice (CHRAJ).

². Short, Emile Francis. "The Development And Growth Of Human Rights Commissions In Africa—The Ghanaian Experience", *Human Rights Commissions and Ombudsman Offices*, Brill Nijhoff, 2001, P 196.

³. Defensor del Pueblo

⁴. Porras Nadas, A. "Los Defensores Del Pueblo Ante La Reforma De Los Estatutos De Autonomía: El Ombudsman Frente A Los Derechos Sociales", *Reaf*, Issue 6, 2006, P 33.

⁵. Rebollo Delgad, Lucrecio. *La institución del Ombudsman en España*, Dykinson, 2013, PP 182-185.

۱.۱.۲. مقایسه کارکردی آمبودزمان کلاسیک و آمبودزمان حقوق بشری

به منظور درک ضرورت و اهمیت آمبودزمان‌های حقوق بشری، به ارزیابی تفاوت‌های کارکردی مدل‌های کلاسیک و حقوق بشری آمبودزمان خواهیم پرداخت. مهم‌ترین تفاوت بارز تفاوت در «کارویژه» و «مأموریت» تعریف شده برای این دو مدل آمبودزمان است. در مدل کلاسیک، آمبودزمان موظف است در درجه نخست بر سوءرفتار اداری تمرکز کند و عدالت اداری را ارتقا بخشد؛ این موضوع شامل نظارت بر فساد اداری، سوءاستفاده از اختیارات، نقض قانون‌مندی و رویه‌های نابرابر است. حال آنکه در مدل حقوق بشری، آمبودزمان صراحتاً موظف است فعالیت‌های خود را معطوف به حمایت و ارتقا حقوق بشر کند و بازرسی از اداره‌ها نیز معطوف به این وظیفه بنیادی است. جدول شماره ۱ برخی از تفاوت‌های کارکردی بین مدل‌های کلاسیک و حقوق بشر را بیان می‌کند.

ویژگی	آمبودزمان کلاسیک	آمبودزمان حقوق بشری
کارویژه	رعایت قانون‌مندی و اصل انصاف در اداره	رعایت حقوق بشر و پیشگیری از تبعیض
مأموریت‌ها	بازرسی تخلفات اداره و سوءاستفاده از اختیارات	حمایت و ترویج حقوق بشر
نقش آفرینی نسبت به حقوق بشر	صلاحیت اختیاری برای رسیدگی به نقض حقوق بشر ناشی از سوءرفتار اداری	صلاحیت ذاتی برای نظارت بر رعایت حقوق بشر و تلاش برای ارتقای آن
محدوده صلاحیت	محدود به نهادهای وابسته به قوه مجریه	کلیه نهادهای حاکمیتی و برخی نهادهای خصوصی
اختیارات	بازرسی، ارائه توصیه و گزارش	ارجاع به دادگاه قانون اساسی، پژوهش و پیمایش به منظور شناسایی چالش‌های حقوق بشری، فعالیت آموزش برای ترویج حقوق بشر
دامنه اهداف	رعایت استانداردهای حداقلی در فعالیت منصفانه اداره	رعایت اصول حقوق بشر
رویکرد به عدالت	تمرکز بر عدالت رویه‌ای	عدالت رویه‌ای و رعایت حقوق فردی سیاسی، مدنی و حقوق اجتماعی و اقتصادی

جدول شماره ۱. مقایسه کارکردی مدل‌های آمبودزمان‌های کلاسیک و حقوق بشری

۲. جایگاه آمبودزمان به عنوان «نهاد ملی حقوق بشر»

پس از پایان جنگ جهانی دوم (۱۹۴۶ م)، طراحی و ایجاد سازوکارهایی متناسب به منظور اجرا و اعمال اسناد مصوب جهان‌شمول و بین‌المللی حقوق بشر در عرصه حقوق داخلی و ملی کشورها، موضوع سمینارهای علمی و همچنین نشست‌های نهادهای وابسته به سازمان ملل متحد همچون کمیسیون حقوق بشر و مجمع عمومی بوده است. برای نمونه، بازتاب این مساعی را می‌توان در بند ۲ ماده ۱۴ «میثاق بین‌المللی رفع هرگونه تبعیض نژادی»^۱ مصوب ۱۹۶۵ مشاهده کرد که وفق آن «هر یک از دولت عضو... می‌تواند یک هیئت صلاحیت‌دار را جهت دریافت و رسیدگی به شکایات افراد و گروه‌های مدعی قربانی نقض حقوق این میثاق، تعیین نماید». در سال ۱۹۹۱ میلادی، اولین کارگاه بین‌المللی در مورد نهادهای ملی برای ترویج و حمایت از حقوق بشر در پاریس برگزار شد و مجموعه‌ای از اصول راهبردی ناظر به وظایف، ویژگی‌های الزامی و ساختار نهادهای ملی حقوق بشر (شامل کمیسیون‌ها و آمبودزمان‌ها)، موسوم به «اصول پاریس» را به‌دنبال داشت. برخی از این اصول و استانداردها عبارت‌اند از: «استقلال نهادی، اختیارات گسترده قانونی، صلاحیت‌های

^۱ International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination.

کنوانسیون مذکور تحت عنوان «قانون مربوط به قرارداد بین‌المللی رفع هر نوع تبعیض نژادی» در سال ۱۳۴۷ به تصویب مجلس شورای ملی رسیده است.

لازم برای ترویج و حمایت از حقوق بشر، برخورداری از بودجه کافی و مناسب، مسئولیت هماهنگ‌سازی قوانین داخلی با تعهدات بین‌المللی کشور، مسئولیت مشارکت در تهیه و ارائه گزارش‌های ملی به نهادهای زیرمجموعه سازمان ملل متحد.^۱ اصول پاریس با بیان استانداردهای چندگانه، معیاری برای ارزیابی و اعتبار بخشی به نهادهای ملی حقوق بشر ایجاد می‌کند که توسط نهاد «اتحاد جهانی نهادهای ملی حقوق بشر»^۲ مورد استفاده است. نهاد مذکور تا سال ۲۰۲۰، در مجموع ۱۲۹ نهاد ملی حقوق بشر را معتبر شناخته است.^۳

۲.۱. مفهوم‌شناسی و ضرورت ایجاد نهادهای ملی حقوق بشر

نهاد ملی حقوق بشر، سازوکاری اجرایی و عملی به منظور ارتقا و حمایت از حقوق بشر در عرصه داخلی کشورهاست که به عنوان پل ارتباطی میان دولت و جامعه مدنی، به عنوان نهادی نظارتی، در پی تضمین احترام، محافظت و تحقق حقوق بشر است.^۴ نقش نظارتی این نهادها، برخلاف نظارت قضایی بر نقض حقوق بشر که از نوع منفعل به شمار می‌آید، نظارتی پایشی و فعال است که علاوه بر جست‌وجوی راه‌حل‌های موردی (همچون جبران خسارت) به دنبال ایجاد تغییرات سیستمی همچون تغییر یا ابتکار قوانین و رویه‌های حمایت‌کننده از حقوق بشر است. ایجاد نهاد ملی حقوق بشر، به واسطه اصلی از قانون اساسی یا به موجب قانون عادی، هرچند از سوی دولت صورت می‌پذیرد، باید از هر گونه نفوذ حاکمیتی ایمن باشد. بحث درباره ضرورت ایجاد چنین نهادی به شناخت بهتر مفهوم و کارکرد آن کمک می‌کند.

فراتر از رسیدگی به موارد فردی نقض حقوق بشر، نهاد ملی حقوق بشر به ترویج فرهنگ گسترده‌تر احترام به حقوق بشر، از طریق آموزش و افزایش آگاهی عمومی در جامعه می‌پردازد. بی‌تردید اجرای اصول و موازین حقوق جهان‌شمول بشر، چنانچه متناسب با فرهنگ و سنت‌های ملی کشورها انجام شود، به کارایی و سازگاری بیشتر خواهد انجامید. همچنین، از آن روی که اصول و موازین حقوق بشر در نظام حقوقی داخلی کشورها، به حقوق اساسی و حقوق شهروندی ترجمان می‌شود و به لحاظ اهمیت و اولویت این دسته از حقوق بنیادین، افراد به طور روزمره با اجرا و یا نقض آن‌ها روبه‌رو خواهند بود، نظارت بر تحقق‌پذیری آنها نیازمند حضور نهاد ملی و داخلی است که ضمن پایش امور، قابل دسترس بودن برای افراد و آشنایی کامل با اوضاع و احوال جامعه و تعهدات حقوقی دولت، به پیگیری احقاق حقوق بنیادین افراد بپردازد. علاوه بر موارد فوق، یکی از مهم‌ترین دلایلی که تأسیس یک نهاد ملی حقوق بشر را ضروری می‌سازد، برطرف کردن نقایص سیستم‌های موجود حمایت از حقوق بشر، به‌ویژه فقدان یا ناکارآمدی دادگاه‌های حامی حقوق بشر و نهاد دادخواهی اساسی است. به بیان دیگر، صرفاً گنجانیدن فهرستی از حقوق در قانون اساسی یا منشور حقوق شهروندی، بدون در نظر داشتن ضمانت اجرای قضایی ویژه برای آن، موجب ارتقای حقوق بنیادین نمی‌شود و بسیاری از موارد نقض حقوق بنیادین بدون رسیدگی باقی می‌مانند؛ نهادهای ملی حقوق بشر، به عنوان نهادی میانجی در پر کردن این شکاف از مسیری غیرقضایی و از طریق «اختیارات نرم» همچون توصیه و گزارش و ایجاد فشار اجتماعی نقشی تأثیرگذار دارد. در این زمینه می‌توان به احکامی^۵ از دادگاه بین‌المللی حقوق بشر اشاره کرد که «امکان واقعی اقامه دعوی ساده و سریع» را شرط

¹ Reif, Op. Cit., P 96.

² Global Alliance of National Human Rights Institutions.

³ Available at:

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/NHRI/StatusAccreditationChartNHRIs.pdf>

⁴ Langtry, David and Kirsten Roberts Lyer. *National Human Rights Institutions: Rules, Requirements, and Practice*, Oxford University Press, 2021, P 6.

⁵ See e.g: Juan Stinchez Case, Judgment of June 7, 2003, Inter-Am. Ct. H.R. (Ser. C) No. 99, 2003.

لازم برای مؤثر بودن حقوق اساسی می‌داند. علاوه بر این، فرایندهای قضایی غالباً پرهزینه، زمان‌بر و برای بسیاری از افراد، به‌ویژه گروه‌های آسیب‌پذیر، غیرقابل دسترس هستند. نهاد ملی حقوق بشر، به‌دلیل دسترسی آسان و به‌کارگیری رویه‌های غیررسمی، «دسترسی به عدالت» را از مسیری جایگزین، فراهم می‌کند. در این موارد می‌توان به عدم بی‌طرفی دستگاه قضایی نسبت به رسیدگی به موارد نقض حقوق بشر و همچنین نیاز به نهاد نظارتی، که به‌طور تخصصی به رعایت موازین حقوق بشر بپردازد، اشاره کرد.

نهاد ملی حقوق بشر به دو دسته‌بندی کلی شامل «کمیسیون‌های حقوق بشر» و «آمبودزمان‌های حقوق بشر» تقسیم می‌شود.^۱ هرچند که جایگاه و عملکرد آنها در بسیاری از زمینه‌ها مشابه و یکسان به نظر می‌رسد، عمده تفاوت میان کمیسیون حقوق بشر و آمبودزمان حقوق بشر، تفاوت در ساختار سازمانی و حیطه صلاحیت‌ها و اختیارات است.^۲ جدول شماره ۲، تمایز کمیسیون‌های حقوق بشر و آمبودزمان‌های حقوق بشر را نمایش می‌دهد.

ویژگی	کمیسیون حقوق بشر	آمبودزمان حقوق بشر
تمرکز عمده مأموریت‌ها	ترویج حقوق بشر از طریق پیگیری مسائل سیستماتیک	بررسی شکایت‌های فردی ناظر بر حقوق بشر به‌ویژه نقض حقوق بشر ناشی از رفتار سوء اداره
ساختار	توسط گروهی از اعضا اداره می‌شود.	توسط یک شخص به‌عنوان بازرس اداره می‌شود.
اختیارات	پژوهش، آموزش، مشاوره به دولت و نظارت بر تحقق حقوق بشر	پذیرش شکایات موردی و نوعی، نظارت فعال و پایشی بر کلیه امور عمومی.
اختیار بازرسی	در صورت صلاحدید به بازرسی و پذیرش شکایات می‌پردازد.	موظف به بازرسی و پذیرش شکایات است.
دسترسی‌پذیری	از طریق کمپین‌های آگاهی‌بخشی با افراد در ارتباط است.	با تعبیه فرایند شکایت، برای همگان در دسترس است.
تعامل با قوه قضائیه	به‌عنوان مشاور با دادگاه همکاری می‌کند.	می‌تواند روند دادخواهی اساسی را آغاز کند.

جدول شماره ۲. تفاوت کمیسیون‌های حقوق بشر و آمبودزمان حقوق بشر.

۲.۲. اثربخشی نهاد ملی حقوق بشر

هر نهاد ملی حقوق بشر باید به‌گونه‌ای ایجاد و پشتیبانی شود که بتواند به‌شکل مؤثر در بافت و زمینه داخلی کشور خود فعالیت کند. موفقیت این نهاد به‌منظور حمایت از حقوق بشر، وابسته به تحقق عوامل به‌هم‌پیوسته حقوقی، سیاسی، مالی و اجتماعی است. این عوامل برای همه این نهادها، چه در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه، کاربرد دارند. ضعف در هریک از این عوامل، از کارآمدی و اثربخشی نهاد می‌کاهد. برخی همچون مقام آمبودزمان ملی هلند^۳ بر این باورند که وجود نهادهای ملی حقوق بشر و به‌ویژه آمبودزمان حقوق بشری در کشورهای غیردموکراتیک و فاقد «حاکمیت قانون» غیرقابل‌تصور است؛ چراکه این نهادها در حقیقت فقط در نظام‌های مبتنی بر نظارت و تعادل و حاکمیت قانون مؤثر خواهند بود.^۴ اما بررسی تجربه تأسیس و عملکرد آمبودزمان حقوق بشر در برخی کشورهای فاقد دموکراسی لیبرال یا در حال گذار، بیانگر آن است که وجود این نهادها گاهی نقش مثبت و مؤثری در تضمین حقوق

^۱ Reif, Op.Cit., P 99.

^۲ Goodman, Ryan And Tom Pegram. *National Human Rights Institutions, State Conformity, and Social Change*, In: Goodman, Ryan and Thomas Pegram (eds.). *Human Rights, State Compliance, And Social Change: Assessing National Human Rights Institutions*, Cambridge University Press, 2012, PP 43-45.

^۳ Marten Oosting

^۴ Oosting, Marten. "Protecting The Integrity And Independence Of The Ombudsman Institution: The Global Perspective", *The International Ombudsman Yearbook*, Volume 5, Brill Nijhoff, 2002, PP 13-15.

بنیادین افراد داشته است؛ کمیسر لهستانی حمایت از حقوق مدنی که در سال‌های پایانی حکومت کمونیستی در لهستان تأسیس شد و فعالیت آنبودزمان ملی پرو^۱ پس از کودتای نظامی فوجیموری^۲ از جمله این موارد به‌شمار می‌آید.^۳ بنابراین می‌توان گفت صرف وجود نهادهای ملی حقوق بشر در جوامع سیاسی، که شاخص‌های دموکراسی و حاکمیت قانون در آنها چندان قابل توجه نیست، خود می‌تواند به‌عنوان نهادی پاسدار حقوق بنیادین افراد شناسایی شود. به‌بیان دیگر، هر کشوری که دارای یک قانون اساسی است، لاجرم فهرستی از حقوق بنیادین را برای زیست شایسته افراد و گروه‌های متبوع خود بیان کرده است و آنبودزمان حقوق بش، ابزاری است که برای حمایت و تضمین احقاق این حقوق می‌کوشد.

۳. مطالعات موردی

در این بخش تجربه برخی کشورهای همسایه با جمهوری اسلامی ایران را در زمینه تأسیس آنبودزمان حقوق بشر بررسی می‌کنیم.

۳.۱. ترکیه

پس از اصلاح ماده ۷۴ (ناظر به حق دادخواهی) قانون اساسی جمهوری ترکیه در سال ۲۰۱۰ میلادی و افزودن عبارت «حق دسترسی به اطلاعات و شکایت به آنبودزمان»، امکان تأسیس نهاد آنبودزمان در این کشور میسر شد. تأسیس نهاد آنبودزمان جمهوری ترکیه تحت‌عنوان Kamu Denetçiliği Kurumu (نهاد بازرسی) در سال ۲۰۱۲ و به‌موجب قانون مصوب پارلمان (شماره ۶۳۲۸) انجام پذیرفت.^۴ این نهاد موظف است در محدوده وظایف خود، شکایات هر فرد یا شخص حقوقی را صرف‌نظر از وابستگی مذهبی، فرهنگی یا قومی بپذیرد و پس از ارزیابی و رسیدگی، نتایج آنها را گزارش می‌دهد. براساس مفاد قانون مذکور،^۵ نهاد بازرسی دارای بودجه‌ای مستقل نیز است. بازرسی ارشد و پنج بازرسی دیگر برای مدت چهار سال توسط مجلس ملی کبیر ترکیه انتخاب می‌شوند و در کار خود مستقل‌اند. استقلال و بی‌طرفی نهاد بازرسی به‌طور کامل توسط قانون تضمین شده است. از این‌رو، نهاد بازرسی سازوکار مستقل و مؤثری برای ثبت شکایات درخصوص عملکرد خدمات عمومی است و تحقیقاتی را انجام می‌دهد و توصیه‌هایی را دربارهٔ صحت انواع اقدامات، رویه‌ها، مواضع و رفتار دولت از نظر قانونی و انصاف درمورد احترام به حقوق بشر ارائه می‌دهد.

مطابق با ماده ۵ قانون مذکور، این نهاد وظیفه یافته است که «در مورد انواع اقدامات... پس از شکایت از عملکرد اداره، در چارچوب درک عدالتی مبتنی بر حقوق بشر و از جنبه قانونی و انطباق با اصول انصاف، بررسی، تحقیق و توصیه‌هایی را به اداره ارائه دهد.» همانند سایر نهادهای بازرسی در سراسر جهان، نهاد بازرسی ترکیه نیز دو هدف عمده را دنبال می‌کند: نخست، «حمایت» از حقوق و آزادی‌های بنیادین شهروندان و دوم، «ترویج» و گسترش این حقوق و آزادی‌ها. در راستای تحقق این اهداف، این نهاد با بررسی و تحقیق شکایات ارائه‌شده از سوی اشخاص حقیقی و حقوقی، اعم از داخلی و خارجی، و شناسایی موارد تخلف، اقداماتی را برای رفع آنها انجام می‌دهد که این اقدامات در نهایت منجر به

^۱ Defensor del Pueblo

^۲ Fujimori

^۳ Reif, Op. Cit., P 399.

^۴ See in: <https://english.ombudsman.gov.tr/index/>

^۵ Available at: https://english.ombudsman.gov.tr/kdk-pdf/by-law/Law%20no_%206328-revised-03-08-2019.pdf/

حمایت از حقوق شهروندان می‌شود.

۳.۲. آمبودزمان حقوق بشر روسیه

آمبودزمان حقوق بشر روسیه، که به‌طور رسمی به‌عنوان «کمیسر عالی حقوق بشر فدراسیون روسیه»^۱ شناخته می‌شود، نهادی دولتی است که با هدف حمایت و ترویج حقوق بشر و آزادی‌های اساسی تأسیس شده است. اولین اشاره به چنین دفتری را می‌توان در اعلامیه حقوق بشر و شهروند، که توسط شورای عالی در ۲۲ نوامبر ۱۹۹۱ تصویب شد، جست‌وجو کرد. این اعلامیه پیشنهاد ایجاد یک کمیسر پارلمانی برای حقوق بشر را داد؛ اگرچه اجرای آن به‌دلیل فضای سیاسی آشفته پیرامون فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی به تعویق افتاد.

در سال ۱۹۹۶، یک قانون اساسی فدرال درمورد «کمیسر حقوق بشر در فدراسیون روسیه»^۲ برای تنظیم فعالیت‌های بازرس تصویب شد. بر اساس ماده ۱ این قانون، وظایف اصلی کمیسر عبارت‌اند از: «دریافت و بررسی شکایات شهروندان درباره نقض حقوق بشر؛ ترویج احیای حقوق نقض‌شده از طریق توصیه‌ها و میانجی‌گری؛ دفاع از اصلاحات قانونی برای همسو کردن قوانین روسیه با استانداردهای بین‌المللی حقوق بشر و آموزش عمومی درباره حقوق بشر و مکانیسم‌های موجود برای حمایت از آنها». ماده ۱۵ نه‌فقط اتباع روسیه، بلکه اتباع خارجی مقیم روسیه را نیز تحت صلاحیت آمبودزمان قرار می‌دهد. همچنین مشخص می‌کند که بازرس حقوق بشر می‌تواند «اگرچه نمی‌تواند خود روند ابتکار قانون را آغاز کند، اما دارای این صلاحیت است که اصلاحاتی در قانون پیشنهاد کند» و همچنین می‌تواند «به دادگاه قانون اساسی شکایت کند، اما از این نظر با همه شهروندان روسیه تفاوتی ندارد».^۳

۳.۳. مؤسسه حقوق ملی حقوق بشر امارات متحده عربی

مؤسسه ملی حقوق بشر در امارات متحده عربی^۴ (الهیئه الوطنیه حقوق الانسان) در سال ۲۰۲۱ و براساس قانون فدرال شماره ۱۲، تأسیس شد.^۵ تأسیس این مؤسسه نقطه عطفی در مسیر حقوق بشر امارات محسوب می‌شود و نشان‌دهنده تعهد این کشور به همسو کردن سیاست‌های ملی خود با استانداردهای بین‌المللی حقوق بشر است. بررسی قانون تأسیس این نهاد نشان می‌دهند که این مؤسسه در تطابق مناسبی با اصول پاریس ایجاد شده است.

وفق ماده ۳ قانون مذکور، استقلال مؤسسه با این عبارات تضمین شده است: «از شخصیت حقوقی مستقل، استقلال مالی و اداری در اجرای وظایف، فعالیت‌ها و صلاحیت‌های خود برخوردار است و توسط رئیس آن در برابر قوه قضائیه و در روابط خود با اشخاص ثالث نمایندگی می‌شود». اهداف مؤسسه ملی حقوق بشر امارات متحده عربی در ماده ۴ چنین عنوان شده است: «ترویج و حمایت از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی مطابق با مفاد قانون اساسی امارات متحده عربی، قوانین و قوانین لازم‌الاجرا در این ایالت در ارتباط با معاهدات، میثاق‌ها و کنوانسیون‌های بین‌المللی است.»

¹. The High Commissioner for Human Rights in The Russian Federation

². Available at: <https://www.eoi.at/wp-content/uploads/2020/01/EOI-Varia-03-E.pdf/>

³. Gilligan, Emma. "The Human Rights Ombudsman In Russia: The Evolution Of Horizontal Accountability", *Human Rights Quarterly*, Volume 32, Issue 3, 2010, PP 583-4.

⁴. <https://www.nhriuae.com/>

⁵. <https://nhriuae.com/en/law-12/>

۴. نهاد ملی حقوق بشر در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران

۴.۱. وضعیت نهادهای موجود

گرچه برخی صاحب‌نظران، تحقق نظارت در نظام حقوقی سیاسی جمهوری اسلامی ایران را علی‌رغم وجود نهادهای متعدد و قوانین مناسب نظارتی، به‌لحاظ مسائل بنیادین و ساختاری ناکام و نامطلوب می‌پندارند،^۱ باید گفت فقدان سازوکارهای موجود نظارتی نیز بر ناکارآمدی‌ها خواهد افزود. بدیهی است کمتر جامعه سیاسی را می‌توان یافت که به‌لحاظ فرهنگی و اجتماعی زیرساخت‌های متناسب برای تحقق کامل ایدئال‌های نظارتی را دارا باشد یا مراحل گام‌به‌گام را در نیل به وضعیت مطلوب طی نکرده باشد. تأسیس و ایجاد ساختارهای نظارتی در نظام‌های حقوقی، امری است که در چارچوب حاکمیت قانون برای پی‌گیری توسعه و زیست شرافتمندانه و باکرامت شهروندان ضروری است. بنابراین وجود و تأسیس نهادهای نظارتی باید همراه با تلاش برای اصلاح وضعیت زیرساخت‌های فرهنگی و اجتماعی جامعه صورت پذیرد و سیر تحول و رشد را به‌صورت تدریجی بپیماید.

نهادهای نظارتی در نظام حقوق عمومی جمهوری اسلامی ایران متنوع‌اند. در میان این نهادها، برخی وظیفه نظارت پایشی را برعهده دارند؛ سازمان بازرسی کل کشور از جمله این نهادهاست که تا میزان قابل‌توجهی ویژگی‌های یک آمبودزمان کلاسیک را دارد.^۲ همچنین برخی دیگر از صاحب‌نظران، کمیسیون اصل ۹۰ مجلس شورای اسلامی را واجد شرایط یک آمبودزمان کلاسیک شناسایی می‌کنند. ارزیابی این نهادها درخصوص تطبیق با استانداردهای آمبودزمان موضوع این مقاله نیست؛ اما آنچه قابل‌ذکر است، فقدان ویژگی‌های ضروری آمبودزمان حقوق بشر در این دو نهاد است. به‌عبارت دیگر، حتی با فرض استقلال کامل این دو نهاد، دسترسی‌پذیری مناسب و اختیارات جامع برای بازرسی از کلیه اعمال حاکمیت، حداقل به‌دلیل عدم وجود وظایف «صریح» حمایت و ترویج حقوق بشر، نمی‌توان هیچ‌یک را مصداق از یک آمبودزمان حقوق بشر دانست.

۴.۲. ضرورت تأسیس آمبودزمان ملی حقوق بشر در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران

ضرورت وجود نهادهای محافظ و مروج حقوق بشر، ناشی از اهمیت و اولویت برتر بودن «حقوق و آزادی‌های بنیادین» است. رعایت حقوق بنیادین مؤلفه ضروری جهت زیست شایسته بشر و رعایت حیثیت ذاتی اوست. فرد فاقد هرگونه حق بنیادین در عرصه اجتماع آماج انواع خشونت‌ها و نقض کرامت انسانی واقع می‌شود و بنیاد جامعه در این شرایط مضمحل خواهد بود. به همین دلیل قانون اساسی مدرن و نهضت قانون اساسی‌گرایی هدفی جز ایجاد حکومتی محدودشده براساس قانون، به‌منظور تضمین حق‌ها و آزادی‌های بنیادین انسانی ندارد. بر همین اساس، بند ۶ اصل دوم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بر «کرامت و ارزش والای انسان» تأکید داشته و در اصل سوم وظیفه دولت را تأمین آزادی‌ها و تأمین حقوق همه‌جانبه افراد بیان کرده است. فصل سوم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز در مقام بیان حقوق بنیادین (اساسی) ملت، فهرستی از حقوق و آزادی‌ها را بیان می‌کند. ضرورت وجود آمبودزمان ملی حقوق بشر، در وهله نخست

۱. جاوید، محمدجواد و زین‌العابدین یزدان‌پناه، «عدم تحقق مطلوب نظارت بر اعمال حکومت در چهارچوب حقوق عمومی ایران به‌مثابه نوعی هستی اجتماعی»، *مجله حقوقی دادگستری*، دوره ۸۵، شماره ۱۱۶، ۱۴۰۰، صص ۳۹۹-۴۰۱.

۲. فلاح‌زاده، علی محمد و زهرا زارعی، «بررسی تطبیقی سازمان بازرسی کل کشور و نهاد آمبودزمان»، *فصلنامه حقوق اداری*، دوره ۱، شماره ۲، ۱۳۹۲، صص ۱۳۳-۱۳۴.

همان ضرورت اجرا و اعمال همین حقوق بنیادین مصرّح در متن میثاق ملیّی ما (و سایر اسناد، همچون معاهدات بین‌المللی و منشور حقوق شهروندی) است.

نبود سازوکار «دادخواهی اساسی»^۱ و محدود شدن «نظارت اساسی» به عملکرد شورای نگهبان، نیازمند این است که تضمین‌های جایگزین برای رعایت حقوق اساسی مردم در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران تعبیه شود. تأسیس نهادی با کارکرد آمبودزمان حقوق بشر، به‌عنوان نهادی میانجی مابین دولت و مردم که با پذیرش شکایات شهروندان و پیگیری آنها با بهره‌گیری از «اختیارات نرم» همچون توصیه و گزارش، آموزش، پیشنهاد به نهاد قانون‌گذار به‌منظور ایجاد یا اصلاح قوانین و مقررات ناقض حقوق اساسی و شهروندی افراد، ضروری و مورد نیاز به نظر می‌رسد.

به‌علاوه تعهدات بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران در زمینه میثاق‌های حقوق بشری، توصیه‌های سازمان ملل متحد و همچنین تعاملات منطقه‌ای و بین‌المللی چنین اقتضا می‌کند که نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، در پی ایجاد سازوکارهایی به‌منظور محافظت از حقوق بنیادین بشر در عرصه ملی و داخلی باشد.

۴.۲.۱. شناسایی ضرورت تأسیس نهاد ملیّی حقوق بشر از سوی دولت‌ها

۴.۲.۱.۱. معاونت قانون اساسی ریاست‌جمهوری

خلاً موجود و ضرورت برطرف کردن آن غالباً مورد توجه دولت‌ها در نظام حکومتی جمهوری اسلامی ایران بوده است. نمونه‌ای قابل‌ذکر، سازوکاری است که اصولاً باید از یک آمبودزمان حقوق بشر ملی انتظار برود، اما معاونت قانون اساسی ریاست‌جمهوری انجام آن را به عهده گرفته است: در زمستان ۱۴۰۱، فردی برای اهدای کلیه خود به مادر فاقد شناسنامه خود، وفق مقررات منع اهدای عضو به اتباع بیگانه دچار مشکل شده بوده است. معاون قانون اساسی و دبیر هیئت پیگیری اجرای قانون اساسی، با مطلع شدن از این موضوع، در پی مکاتبه با معاونت حقوقی وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، (نامه شماره ۱۰۱۹۹/۱۰۷/د مورخ ۱۴۰۱/۱۱/۱۲) با استناد به اصل ۲۹ قانون اساسی (حق بر سلامت)، عمل اهدای عضو را در این مورد مجاز دانست. بدیهی است که چنین پیگیری موردی و صلاح‌دید می‌عضلات ناشی از تضییع حقوق بنیادین، نمی‌تواند خلاً ناشی از فقدان یک آمبودزمان حقوق بشر (که موظف به پذیرش و پیگیری همه شکایات است) را برطرف کند.

۴.۲.۱.۲. دستورالعمل نحوه اعمال مسئولیت رئیس‌جمهور در اجرای قانون اساسی (۱۴۰۳)

در زمستان ۱۴۰۳، دستورالعمل نحوه اعمال مسئولیت رئیس‌جمهور در اجرای قانون اساسی^۲ به انتشار رسید که می‌توان برخی صلاحیت‌های تعریف شده در آن، ناظر به معاونت قانون اساسی، را مأموریت‌های یک آمبودزمان حقوق بشری دانست. به‌عنوان مثال، ماده ۱۵ این دستورالعمل، معاونت قانون اساسی رئیس‌جمهور موظف است «در جهت ترویج، آموزش و پیگیری اجرای قانون اساسی» اقدام کند. همچنین ماده ۱۸ دستورالعمل مذکور اشعار می‌دارد: «معاونت قانون اساسی به گزارش‌های مردمی نقض یا اجرا نشدن اصول قانون اساسی که از طریق سامانه پیگیری اجرای قانون اساسی یا

۱. خلف رضایی، حسین، «بررسی وظایف و کارویژه‌های دادگاه قانون اساسی فدرال آلمان»، فصلنامه دانش حقوق عمومی، دوره ۲، شماره ۳،

۱۳۹۲، ص ۲۲.

۲. <https://www.dotic.ir/news/17693/>

هر نحو دیگر ارسال می‌شود، رسیدگی می‌کند». هرچند که ماده ۱۰ دستورالعمل، با عنایت به نظریه تفسیری ۹۱/۳۰/۴۷۱۴۲ مورخ ۱۳۹۱/۴/۱۲ مبنی بر عدم صلاحیت رئیس‌جمهور در «نظارت بر اجرای قانون اساسی» تنها «دستگاه‌های اجرایی» را موظف به پاسخگویی به دبیر هیئت پیگیری اجرای قانون اساسی کرده است. بدون تردید نمی‌توان صلاحیت‌های «معاون معاونت قانون اساسی معاون حقوقی رئیس‌جمهور» و «هیئت پیگیری اجرای قانون اساسی» را به‌طور کامل با وظایف، مأموریت‌ها و استانداردهای حاکم بر یک آمبودزمان حقوق بشر یکسان دانست. این معاونت، به‌لحاظ فقدان استقلال، عدم ایجاد به‌واسطه قانون تأسیس، صلاحیت محدود به دستگاه‌های اجرایی، فقدان اختیار بازرسی و نظارت پایشی نمی‌تواند یک آمبودزمان حقوق بشر تلقی شود؛ اگرچه اقدامات آن گامی رو به جلو است و می‌تواند با فراهم آوردن ضروریات یک نهاد ملی حقوق بشر مطابق استانداردهای پاریس، موجبات ایجاد یک آمبودزمان اجرایی حقوق بشر را فراهم آورد.

۴.۲.۱.۳. لوائح تقدیمی به مجلس شورای اسلامی

۴.۲.۱.۳.۱. لایحه حقوق شهروندی و تأسیس نهاد ملی دفاع از حقوق شهروندی ۱۳۸۳

در اقداماتی اساسی تر، دولت جمهوری اسلامی ایران تاکنون دو بار در سال‌های ۱۳۸۳ و ۱۴۰۰ لوائح را به‌منظور ایجاد یک نهاد ملی حقوق بشر و شهروندی به مجلس شورای اسلامی تهیه کرده است: نخست در تیرماه ۱۳۸۳ لایحه‌ای تحت‌عنوان «حقوق شهروندی و تأسیس نهاد ملی دفاع از حقوق شهروندی» به‌منظور ارائه مکانیسم خاصی جهت نظارت بر حسن اجرای حقوق شهروندی در ۸ باب و ۱۰۹ ماده با دلایل توجیهی ذیل تهیه شد: «۱- جایگاه رفیع حفظ حقوق شهروندی و صیانت و پاسداری از کرامت انسانی در جامعه امروزی. ۲- عدم وجود قانون واحد حاوی حقوق بنیادین شهروندان ایرانی. ۳- مشکلات عملی استفاده از اسناد حقوقی موجود (عدم استقبال قضات از استناد مستقیم به اصول قانون اساسی، به‌عنوان بنیادی‌ترین سند حقوقی)»^۱.

باب هفتم از لایحه مذکور به تأسیس نهاد ملی حمایت از حقوق شهروندی اختصاص دارد؛ مطابق ماده ۱۰۰ این لایحه وظایف تعریف‌شده برای نهاد مذکور شامل: «الف) آموزش و ترویج حقوق شهروندی؛ ب) اطلاع‌رسانی داخلی و بین‌المللی در زمینه حقوق شهروندی؛ ج) نظارت بر اجرای قانون حقوق شهروندی و بررسی شکایات واصل؛» عنوان شده است که به‌طور واضح وظایف یک آمبودزمان حقوق بشر را متجلی می‌کرده است. از دیگر ابتکارات قابل توجه در این لایحه پیشنهادی می‌توان به ابتکار موجود در ماده ۱۰۴ اشاره کرد که بیانگر گسترده بودن نظارت حقوق بشری این نهاد به موارد تضییع حقوق دادرسی عادلانه در دستگاه قضایی است و برای نهاد ملی به‌لحاظ پیگیری حقوق بنیادین و منفعت عمومی، نوعی نمایندگی قانونی در نظر داشته است.

لایحه مذکور در زمان دولت هشتم هرگز به مجلس شورای اسلامی تقدیم نشد و پس از روی کار آمدن دولت نهم، از دستور کار دولت برای پیگیری خارج شد^۲ و تلاش بعدی دولت جمهوری اسلامی برای تأسیس نهاد ملی حقوق بشر ۱۷ سال به تأخیر افتاد.

^۱. See at: <https://www.moi.ir/news/94478/>

^۲. مقامی، امیر، «نهاد ملی حقوق شهروندی»، فصلنامه اندیشمندان حقوق، شماره ۶، ۱۳۹۲، ص ۴۴.

۴.۲.۱.۳.۲. لایحه ایجاد نهاد ملی حقوق بشر و شهروندی ۱۴۰۰

دولت دوازدهم در مردادماه ۱۴۰۰ لایحه ایجاد نهاد ملی حقوق بشر و شهروندی را طی نامه شماره ۴۷۹۵۵ به مجلس شورای اسلامی تقدیم کرد^۱ که در آذرماه ۱۴۰۰ از سوی مجلس شورای اسلامی اعلام وصول شد؛ اما از روند رسیدگی به آن اطلاعی در دست نیست. لایحه مذکور در ۲۵ ماده تهیه شده بود و به نوعی ضمانت اجرایی برای «منشور حقوق شهروندی ۱۳۹۵» محسوب می شود که همچنان جایگاه آن در سلسله مراتب قواعد حقوقی جایگاه نامشخص دارد. علی رغم آنکه این سند به لحاظ ماهوی فهرستی از حقوق بنیادین افراد را بیان می کند و قاعداً جایگاهی همسنگ قانون اساسی می یابد، اما از آنجا که به لحاظ شکلی در قالب بیانیه رئیس جمهور صورت بندی شده است، استنادپذیری آن را دشوار می کند. در مقدمه ای توجیهی، ضرورت تأسیس نهاد ملی حقوق بشر و شهروندی را چنین بیان شده است: «(۱) عنایت به شایستگی حمایت از حقوق بشر و شهروندی بر اساس اصول قانون اساسی، موازین اسلامی، تعهدات بین المللی و سایر قوانین؛ (۲) ارتقای احترام و نظارت بر رعایت حقوق بشر و شهروندی با استفاده از سازوکارهای کارآمد، مستقل و قابل اعتماد، به منظور ایجاد بستر مناسب برای آموزش، پژوهش و ترویج حقوق بشر و شهروندی و رسیدگی به موارد نقض آن؛ (۳) همگرا و هم افزا کردن تلاش ها و ابتکارات ملی در حمایت از حقوق بشر و شهروندی و ارتقای تعاملات منطقه ای و بین المللی در حوزه حقوق بشر و شهروندی». آشکار است که ضرورت های تأسیس نهاد ملی مدنظر این لایحه همان ضرورت های عامی است که در هر جامعه سیاسی برای ایجاد نهادهایی با کارکرد آموذمان حقوق بشر قابل شناسایی است.

ماده ۳ لایحه، وظایف و اختیارات نهاد را چنین شرح داده است که باید گفت کاملاً با مأموریت های تعریف شده برای آموذمان ملی حقوق بشر وفق اصول پاریس، مطابقت دارد. علاوه بر این اصل «تأسیس نهاد ملی حقوق بشر به موجب قانون» نیز به موجب تقدیم این لایحه به مجلس شورای اسلامی مراعا بوده است.

نتیجه گیری

آموذمان حقوق بشر به عنوان نهادی مستقل و بی طرف، نقش حیاتی در حمایت از حقوق بنیادین افراد، نظارت بر عملکرد نهادهای دولتی و خصوصی، و ایجاد تغییرات سیستمی ایفا می کند. دولت های «قانون اساسی گرا»، که از سازوکار قضایی به منظور ایجاد ضمانت اجرا برای اصول قانون اساسی و حقوق اساسی شهروندان بهره می جویند، همچنان جایگاه نهادهای ملی حقوق بشر همچون آموذمان حقوق بشر را حفظ و تقویت می کنند؛ چرا که نقش نظارت پایشی که از سوی آموذمان صورت می گیرد، برخلاف نظارت قضایی، نظارتی فعال و بازرسانه است و به طور روزمره با امور و احوالات مردم و نقض احتمالی حقوق آنان درگیر است. همچنین آموذمان حقوق بشر با ایفای نقش میانجی گیری و ارائه توصیه و گزارش، هزینه گزاف مالی و زمانی دادرسی را در پی ندارد و به تقویت «دسترسی به عدالت» برای افشار مختلف یاری می رساند.

نظام حقوقی ایران علی رغم برخورداری از نهادهای نظارتی، فاقد نهادی است که واجد ویژگی های یک آموذمان حقوق بشر باشد. با توجه به خلأهای موجود، ایجاد نهاد ملی حقوق بشر در ایران (در قالب آموذمان) نه تنها یک نیاز حقوقی، بلکه اقدامی ضروری برای تحقق تعهدات بین المللی و پاسخ گویی به مطالبات داخلی است. این ضرورت ها در سه سطح قابل بررسی به نظر می رسد:

¹. <https://dotic.ir/news/9890/>

در سطح حقوقی: قانون اساسی ایران در اصول متعددی بر حقوق بنیادین شهروندان تأکید دارد؛ حال آنکه ضمانت اجرایی کافی برای اعمال این اصول وجود ندارد. نهاد ملی حقوق بشر می‌تواند با نظارت بر اجرای این اصول و ارائه گزارش‌های دوره‌ای، شکاف بین قوانین و واقعیت‌های اجرایی را کاهش دهد. همچنین این نهاد می‌تواند در بهبود وضعیت حقوق بشر در عرصه داخلی، از طریق پیشنهاد برای ایجاد، اصلاح قوانین یا فراهم آوردن زمینه پیوستن ایران به معاهدات بین‌المللی حقوق بشر (همچون کنوانسیون ملل متحد علیه شکنجه و دیگر رفتارها یا مجازات‌های ظالمانه، غیرانسانی یا تحقیر کنند) نقشی حیاتی ایفا کند.

در سطح سیاسی و بین‌المللی: نهاد ملی حقوق بشر می‌تواند به‌عنوان پلی میان دولت و جامعه مدنی عمل کند و اعتماد عمومی را نسبت به حاکمیت افزایش دهد. این امر به‌ویژه در شرایطی که ایران با چالش‌هایی مانند تحریم‌های ظالمانه بین‌المللی و جنگ اقتصادی مواجه است، حایز اهمیت باشد. همچنین این امر به بهبود وجهه بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران و گسترش تعاملات منطقه‌ای و بین‌المللی خواهد افزود.

چالش‌های پیش‌روی تأسیس نهاد ملی حقوق بشر در ایران را می‌توان ناشی از اختلافات سیاسی و نگرانی از کاهش اختیارات قوای موجود دانست. به ترتیبی که دولت‌های مستقر ترجیح داده‌اند در عوض همکاری با مجلس شورای اسلامی، منشور حقوق شهروندی و یا سازوکارهای حداقلی تضمین اجرای آن را با اختیار شبه‌تقنینی خود و از طریق دستورالعمل و بیانیه ایجاد کنند. فقدان قانون پشتیبان از اعتبار این موضوعات اساسی خواهد کاست. علاوه بر این، فرهنگ پاسخگویی و نظارت‌پذیری نیز بر پیچیدگی‌ها خواهد افزود. در نهایت تلقی حقوق بشر به‌عنوان مفهومی «غربی» و تقابل آن با مفاهیم شرعی، ممکن است منجر به مقاومت در بخش‌هایی از حاکمیت برای پذیرش تأسیس یک نهاد ملی حقوق بشر و شهروندی باشد. درحالی‌که، در وهله اول، وظیفه و مأموریت چنین نهادی حمایت از حقوق بنیادین افراد مندرج در قانون اساسی به‌عنوان والاترین میثاق ملی است. بنابراین در طراحی مدل بومی خود از نهاد ملی حقوق بشر، می‌توان نام آن را متناسب با فرهنگ اسلامی و سازگار با شرع مقدس اسلام برگزید.

هرچند موانع سیاسی و ساختاری قابل توجهی وجود دارد، اما تجارب کشورهای همسایه ثابت کرده است که حتی در نظام‌های سیاسی پیچیده، امکان تأسیس نهادهای مستقل حقوق بشری وجود دارد. موفقیت این نهاد در گروی تدوین قانونی مستحکم، تضمین استقلال عملی و جلب مشارکت جامعه مدنی است. در صورت تحقق این شرایط، نهاد ملی حقوق بشر می‌تواند به عاملی برای کاهش تنش‌های اجتماعی، بهبود تصویر بین‌المللی ایران، و نهادینه‌سازی احترام به کرامت انسانی تبدیل شود.

منابع

مقاله

۱. جاوید، محمدجواد و زین‌العابدین یزدان پناه، «عدم تحقق مطلوب نظارت بر اعمال حکومت در چهارچوب حقوق عمومی ایران به‌مثابه نوعی هستی اجتماعی»، *مجله حقوقی دادگستری*، دوره ۸۵، شماره ۱۱۶، ۱۴۰۰، صص ۳۸۹-۴۱۰.
۲. خلف رضایی، حسین، «بررسی وظایف و کارویژه‌های دادگاه قانون اساسی فدرال آلمان»، *فصلنامه دانش حقوق عمومی*، دوره ۲، شماره ۳، ۱۳۹۲، صص ۱-۲۵.
۳. فلاح‌زاده، علی محمد و زهرا زارعی، «بررسی تطبیقی سازمان بازرسی کل کشور و نهاد آموذمان»، *فصلنامه حقوق اداری*، دوره ۱، شماره ۲، ۱۳۹۲، صص ۱۲۷-۱۵۸.
۴. مقامی، امیر، «نهاد ملی حقوق شهروندی»، *فصلنامه اندیشمندان حقوق*، شماره ۶، ۱۳۹۲، صص ۳۷-۷۲.

۵. هداوند، مهدی و جواد یحیی زاده، «تحلیل واژگانی گفتمان نظارت در نظام حقوقی ایران؛ با تأکید بر روش دیرینه‌شناسی فوکو»، فصلنامه حقوق/اداری، دوره ۱۱، شماره ۳۶، ۱۴۰۲، صص ۲۲۹-۲۵۱.

References

Books

1. Carl, Sabine. *The History And Evolution Of The Ombudsman Model*, Research Handbook On The Ombudsman, Edward Elgar Publishing, 2018.
2. Finkel, Evgeny. *Defending Rights, Promoting Democracy: The Institution Of Ombudsman In Poland, Russia And Bulgaria*, European Forum At The Hebrew University, Helmut Kohl Institute For European Studies, 2006.
3. Goodman, Ryan And Tom Pegram. *National Human Rights Institutions, State Conformity, and Social Change*, In: Goodman, Ryan and Thomas Pegram (eds.). *Human Rights, State Compliance, And Social Change: Assessing National Human Rights Institutions*, Cambridge University Press, 2012.
4. Harlow, Carol and Richard Rawlings. *Law And Administration*, Cambridge University Press, 2006.
5. Hertogh, Marc and Richard Kirkham (eds.) *Research Handbook On The Ombudsman*, Edward Elgar Publishing, 2018.
6. Hossain, Kamel, et Al. (eds.) *Human Rights Commissions And Ombudsman Offices: National Experiences Throughout The World*, BRILL, 2021.
7. Kriebaum, Ursula and Gabriele Kucsko-Stadlmayer. *Asian Ombudsman Institutions*, 2016.
8. Langtry, David and Kirsten Roberts Lyster. *National Human Rights Institutions: Rules, Requirements, and Practice*, Oxford University Press, 2021.
9. Rebollo Delgad, Lucrecio. *The Ombudsman Institution in Spain*, Dykinson, 2013. (In Spanish)
10. Reif, Linda C, *The Ombudsman, Good Governance, And The International Human Rights System*, Martinus Nijhoff Publishers, 2004.
11. United Nations, National Human Rights Institutions. *A Handbook on the Establishment and Strengthening of National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights*, Professional Training Series No 4, 1995, para. 39.

Articles

12. Carver, Richard And Paul Hunt. "National Human Rights Institutions In Africa", *Human Rights Commissions And Ombudsman Offices*, Brill Nijhoff, 2001, PP 733-758.
13. Fallah-Zadeh, Ali Mohammad and Zahra Zare'ei, "A Comparative Study of The General Inspectorate of Country and The Ombudsman Institution", *Administrative Law Quarterly*, Volume 1, Issue 2, 2013, PP 127-158. (In Persian)
14. Gilligan, Emma. "The Human Rights Ombudsman In Russia: The Evolution Of Horizontal Accountability", *Human Rights Quarterly*, Volume 32, Issue 3, 2010, PP 575-600.
15. Hadavand Mehdi, Yahyizadeh Javad, "Lexical Analysis of Surveillance Discourse in Iran's Legal System; Emphasizing Foucault's Paleontological Method", *Administrative Law Quarterly*, Volume 11, Issue 36, 2023, PP 229-251. (In Persian)
16. Javid, Mohammad Javad And Zain Al-Abidin Yazdan-Panah, "Lack of Proper Realization of the Control of Government Actions as a Kind of Social Existence", *Judiciarys Law Journal*, Volume 85, Issue 116, 2021, PP 389-410. (In Persian)
17. Khalaf Rezaei, Hossein, "A Study of the Duties and Functions of the Federal Constitutional Court of Germany", *Quarterly Journal Of Public Law Knowledge*, Volume 2, Issue 3, 2013, PP 1-25. (In Persian)

18. Maghami, Amir, "National Institution For Citizens' Rights", *Legal Thinkers Quarterly*, Issue 6, 2013, PP 37-62. (In Persian)
19. Oosting, Marten. "Protecting The Integrity And Independence of The Ombudsman Institution: The Global Perspective", *The International Ombudsman Yearbook*, Volume 5, Brill Nijhoff, 2002, PP 13-31.
20. Porras Nadales, A. "The Ombudsmen in the Face of the Reform of the Statutes of Autonomy: The Ombudsman for Social Rights", *Reaf*, Issue 6, 2006, PP 365-395. (In Spanish)
21. Reif, Linda, C. "The Transplantation And Adaptation: The Evolution Of The Human Rights Ombudsman", *Boston College Third World Law Journal*, Volume 31, Issue 2, 2011, PP 269-310.
22. Short, Emile Francis. "The Development And Growth Of Human Rights Commissions In Africa—The Ghanian Experience", *Human Rights Commissions and Ombudsman Offices*, Brill Nijhoff, 2001, PP 187-210.
23. Tai, Benny Y. T. "Models of Ombudsman And Human Rights Protection", *International Journal Of Politics And Good Governance*, Volume 1, Issue 1.3, Quarter III , 2010, PP 1-11.

Websites

24. <http://www.theioi.org/ioi-members>
25. <https://dotic.ir/news/9890/>
26. <https://english.ombudsman.gov.tr/index/>
27. https://english.ombudsman.gov.tr/kdk-pdf/by-law/Law%20no_%206328-revised-03-08-2019.pdf/
28. <https://nhriuae.com/en/law-12/>
29. <https://www.dotic.ir/news/17693/>
30. <https://www.eoi.at/wp-content/uploads/2020/01/EOI-Varia-03-E.pdf/>
31. <https://www.legis.iowa.gov/docs/publications/SD/10057.pdf/>
32. <https://www.moi.ir/news/94478/>
33. <https://www.nhriuae.com/>
34. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/NHRI/StatusAccreditationChartNHRIIs.pdf/>
35. <https://www.ombudsman.hk>